अध्याय-20

विलक्षण समाधान।

श्री काका साहेवकी नोकर्नीद्वारा श्री दासगणूको समस्याको समाधान।

श्री काका साहेवकी नोकर्नीद्वारा श्री दासगणूको समस्या कसरी समाधान भयो? यसको वर्णन हेमाडपंतले यो अध्यायमा गरेका छन्।

प्रारम्भ

श्री साई मूल रूपमा निराकर हुनुहुन्थ्यो। तर भक्तहरूको प्रेमको वसले गर्दा नै वहाँ साकार रूपमा प्रकट हुनुभयो। मायारूपी अभिनेत्रीको सहायतावाट विश्वको वृहद् नाट्यशालामा वहाँले एक महान अभिनेता जस्तै भै अभिनय गर्नुभयो। आउनोस् श्री साईबाबाको ध्यान र स्मरण गरौं र फेरि शिरडी गएर ध्यान पूर्वक मध्याह्नको आरती पछिको कार्यक्रम हेरौं। आरती समाप्त भएपछि श्री साईबाबाले मसजिदबाट बाहिर आएर एक किनारामा खडा भई बडो करूणा तथा प्रेमपूर्वक भक्तहरूलाई उदी (विभूति) वितरण गर्नुभयो। भक्तगण पनि वहाँका अगाडि खडा भएर वहाँलाई निहारी चरण छोएर उदीको (विभूतिको) वृष्टिको आनन्द लिन्थे। बाबा दुबै हातले भक्तहरूलाई उदी दिनुहुन्थ्यो र आफ्नो हातले उनीहरूको शिरमा उदीको टिका लगाइदिनु हुन्थ्यो। बाबाको हृदयमा भक्तहरू प्रति असीम प्रेम थियो। उहाँ भक्तहरूलाई प्रेमपूर्वक सम्बोधन गर्नुहुन्थ्यो,- "ए भाउ! अब जाऊ भोजन गर"। अन्ना! तिमी पनि आफ्नो घर जाऊ। बापू! तिमी पनि जाऊ र भोजन गर। यसरी वहाँ प्रत्येक भक्तसंग कुरा गर्नुहुन्थ्यो र उनीहरूलाई घर फर्काउनुहुन्थ्यो। अहा! कस्ता थिए ती दिन। जुन बिते त यसरी बिते कि फेरि जीवनमा कहिल्यै आएनन्। यदि

तपाईंले कल्पना गर्नु भयो भने अहिल्यै पनि त्यो आनन्दको अनुभव गर्न सक्नुहुन्छ। अब म साईको आनन्दमयी मूर्तिको ध्यान गरी नम्रता, प्रेम र आनन्दपूर्वक वहाँको चरण बन्दना गरी यो अध्यायको कथा आरम्भ गर्छु।

ईशोपनिषद्

एक समय श्री दासगणूले ईशोपनिषद्को टीका (ईशावास्यभावार्थ बोधिनी) लेख्न प्रारम्भ गरे। वर्णन गर्नु भन्दा पैले उपनिषद्को छोटो परिचय पनि दिनु आवश्यक छ। यसमा वैदिक संहिताका मन्त्रहरूको समावेश भएको कारणले यसलाई "मन्त्रोपनिषद्" पनि भन्दछन्। साथै यसमा यजुर्वेदको अन्तिम (40 सौं) अध्यायको अंश पनि जोडिन गएको कारणले यो वाजसनेयी (यजुः) संहितोपनिषद् नामले पनि प्रसिद्ध छ। वैदिक संहिताको समावेश हुन गएको कारणले यो ब्राह्मण र आरण्यक (अर्थात् मन्त्र र धर्म) मा पाइने अरू उपनिषद्हरू भन्दा बढी उत्तम मानिएको छ। यति मात्र होइन, अरू उपनिषद् त केवल ईशोपनिषद् वर्णित गूढ तत्वमा नै आधारित टीकाहरू हुन्। पण्डित सातवलेश्वरद्वारा रचित वृहदारण्यक उपनिषद् र ईशोपनिषद्को टीका प्रचलित टीकाहरूमा सबभन्दा असल मानिएको छ।

प्रोफेसर आर.डी. रानाडेको भनाइ छ कि ईशोपनिषद् एउटा सानो (छोटो) उपनिषद् हुँदा-हुँदै पनि त्यसमा एउटा असाधारण अन्तुदृष्टि प्रदान गर्ने अनेक विषयहरूको सामवेश भएको छ। यसमा केवल अठार श्लोकमा नै आत्मतत्व वर्णन, आकर्षण र कष्टहरूको संसर्गमा पनि अचल रहने एउटा आदर्श सन्तको जीवनी, पछि सूत्रीकरण गरिएको कर्मयोगका सिद्धान्तहरूको प्रतिबिम्ब तथा ज्ञान र कर्तव्यको पोषक तत्वहरूको वर्णन छ। यसको अन्तमा आदर्श र चमत्कारपूर्ण आत्मा सम्बन्धी गूढ तत्वहरूको संग्रह छ।

यो उपनिषद्को सम्बन्धमा छोटो परिचयबाट नै यसको प्राकृत भाषामा वास्तविक अर्थ सहित अनुवाद गर्नु अत्यन्त गाह्रो काम हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ। श्रीदासगणूले ओविछन्दमा अनुवाद त गरे, तर त्यसको (उपनिषद्को) सारतत्व ग्रहण गर्न नसकेका कारणले उनीलाई

आफ्नो कामबाट सन्तोष भएन। यसरी असन्तुष्ट भएर उनले कैयौं अरू विद्वान्‌हरूसँग शंका निवारण गर्नको लागि परामर्श (राय-सल्लाह) र वादविवाद पनि धैरै नै गरे। तर समस्या पैलेकै रूपमा जटिल (गाह्रो) नै बनीरह्यो र सन्तोषजनक अर्थ गर्न कोही पनि सफल हुन सकेन। यसकारण श्री दासगणू ज्यादै नै असन्तुष्ट भए।

केवल सद्‌गुरू मात्र अर्थ सम्झाउन समर्थ

यो उपनिषद् वेदहरूको ठूलो विवरणात्मक सार हो। यो अस्त्रको प्रयोगबाट जन्म-मरणको बन्धन छिन्नभिन्न हुन जान्छ र मुक्तिको प्राप्ति हुन्छ। यसकारण दासगणूलाई, जसलाई साक्षात्कार भैसकको छ केवल त्यही व्यक्तिले मात्र यो उपनिषद्‌को वास्तविक अर्थ गर्न सक्तछ भन्ने विचार आयो। जब कसैले उनको शंका निवारण गर्न सकेन अनि उनले शिरडी गएर बाबाको दर्शन गर्ने निश्चय गरे। शिरडी जाने शुभ-अवसर प्राप्त हुनासाथ उनले बाबासँग भेट गरेर चरण-बन्दना गरेपछि उपनिषद्‌मा आएका कठिनाइहरू उहाँको अगाडि राखी उहाँबाट समाधान गर्ने प्रार्थना गरे। श्री साईबाबाले आर्शीवाद दिएर भन्नुभयो, "चिन्ता गर्ने कुनै आवश्यकता छैन। त्यसमा कठिनाई नै के छ र ? तिमी फर्कने बखतमा बिलेपार्लामा काका दीक्षितकी नोकर्नीले तिम्रो शंका हटाइदिनेछिन्।" उपस्थित मानिसहरूले यो कुरा सुन्दा बाबा केवल ठट्टा नै गरिरहनुभएको छ। के यौटी अशिक्षित नोकर्नीले पनि यस्तो जटिल (कडा) समस्या समाधान गर्न सक्छे ? भनी सोच्न लागे। तर दासगणूलाई त बाबाको वचन कहिल्यै असत्य हुन सक्तैनन्। किनभने बाबाको वचन त साक्षात् ब्रहम वाक्य नै हो भन्ने कुरामा पूर्ण विश्वास थियो।

काकाकी नोकर्नी

बाबाका वचनमा पूर्ण विश्वास गरेर उनी शिरडीबाट विलेपार्ला (बम्बईको उपनगर) मा पुगी काका दीक्षित कहाँ बसे। भोलिपल्ट दासगणूले बिहानको मीठो निद्राको आनन्द लिईरहेको अवस्थामा एउटी गरीब केटीको सुन्दर गीतको स्पष्ट र मधुर स्वर सुन्न पुगे।

गीतको मुख्य विषय थियो एउटा रातो रंगको सारी त्यो कति सुन्दर थियो, त्यसको जरी भएको आँचल कस्तो उसल थियो, त्यसको छेड र किनारा कस्तो सुन्दर थियो इत्यादि। उनीलाई त्यो गीत ज्यादै मन पर्‍यो। यसकारण उनी बाहिर आए र यो गीत काका साहेब दीक्षितकी नोकर्नी नाम्याकी बहिनी एउटी केटीले गाइरहेको देखे। केटी भाँडा माझिरहेकी थिई र केवल एउटा फाटेको लुगाले शरीर ढाकेकी थिई। यस्तो दरिद्र-परिस्थितिमा पनि उसको प्रसन्न मुद्रा (मुखको चेष्टा) देखेर श्री दासगणूलाई दया लाग्यो र भोलिपल्ट उनले श्री एम. व्ही. प्रधानसँग त्यो गरीब केटीलाई एउटा राम्रो सारी दिने अनुरोध गरे। जब राव बहादुर एम. व्ही. प्रधानले त्यो केटीलाई एउटा सारी दिन अनि एउटा भोकले पीडित व्यक्तिलाई भाग्यवश मीठो भोजन पाउँदा जस्तो प्रसन्नता हुन्छ त्यस्तै नै त्यो केटीलाई पनि खुशीको पाराबारै भएन। भोलिपल्ट उसले नयाँ सारी लगाई र ज्यादै खुशी भएर आनन्दसाथ नच्न-दौडन लागी तथा अरू केटीहरूसँग फुगडी (दुई केटीले आपसमा हात समातेर नाची- घुमी-घुमी खेल्ने खेल) खेल्न मस्त भई । अर्को दिन उसले नयाँ। सारी सन्दुकमा राखी र पहिलेकै झैं फाटेका पूराना लुगा लगाएर आई। तर पनि अगिल्लो दिनको जस्तै प्रसन्न देखिई। यो देखेर दासगणूको दया आश्‍चर्यमा बदलियो। उनको (दासगणूको) यो धारणा थियो कि गरीब भएकीले नै उसले फाटे-टुटेका कपडा लगाउन पर्दछ। तर अब त उसँग नयाँ सारी थियो। जसलाई उसले सम्हालेर राखी र फाटे-टुटेकै कपडा लगाए पनि उही गर्व र आनन्दको अनुभव गरी रही। उसको मुखमा दुःख या निराशाको कुनै चिन्ह पनि थिएन। यसरी उनीलाई (दासगणूलाई) दुःख र सुखको अनुभव केवल मनको स्थितिमा निर्भर गर्दछ भन्ने अनुभव भयो।

यो घटनाप्रति गहिरोसँग विचार गरेपछि उनी यो निचोडमा पुगे कि भगवान्‌ले जो दिएका छन् त्यसैमा सन्तुष्टि लिनुपर्दछ र यो कुरामा निश्‍चित हुनु पर्दछ कि भगवान् सबै चराचरमा व्याप्त छन् र उनको दयाबाट जे जस्तो स्थिति आफूलाई प्राप्त भएको छ त्यो आफ्नो लागि अवश्य नै असलको लागि हुन्छ। यो खास घटनामा बालिकाको गरिबीपूर्ण अवस्था, उसका फाटेका पूराना लुगा र नयाँ सारी दिने व्यक्ति तथा त्यसको स्वीकृति दिने व्यक्ति यो सबै ईश्‍वरद्वारा नै प्रेरित काम थियो। श्री दासगणूलाई उपनिषद्‌को पाठको प्रत्यक्ष शिक्षा मिल्यो

(अर्थात् जे जस्तो आफूसँग छ त्यसैमा सन्तोष मान्नु पर्दछ भन्ने) कथाको सार यो हो कि जे जस्तो हुन्छ सबै उही भगवान्को इच्छाद्वारा नियन्त्रित छ। त्यसैले त्यसैमा सन्तुष्ट रहनुमा नै हाम्रो कल्याण छ।

अद्वितीय शिक्षा पद्दति

माथि भनिएका घटनाबाट पाठकहरूलाई बाबाको पद्धति अद्वितीय र अपूर्व थियो भन्ने विदित भयो होला। बाबा शिरडीको बाहिर कहिल्यै जानु भएन तर पनि वहाँले कसैलाई मच्छिन्द्रगढ, कसैलाई कोल्हापुर या सोलापुर साधनाका लागि पठाउनुभयो। कसैलाई दिनमा र कसैलाई रातमा दर्शन दिनुभयो। कसैलाई काम गर्दागर्दै त कसैलाई निद्रावस्थामा दर्शन दिनुभयो र उनीहरूको इच्छा पूर्ण गर्नुभयो। भक्तहरूलाई शिक्षा दिनको लागि वहाँले कुन-कुन जुक्ति काममा ल्याउनु भयो भन्न कुरा वर्णन गर्नु असम्भव छ। यो विशिष्ट घटनामा वहाँले दासगणूलाई विलेपार्ला पठाएर त्यहाँ काका दीक्षितकी नोकर्नीद्वारा समस्या समाधान गराउनुभयो। श्री दासगणूलाई बाहिर पठाउने आवश्यकता नै के थियो? के वहाँले आफैं सम्झाउन सक्नु हुने थिएन ? भन्ने विचार जसको होला तिनीहरूलाई मेरो भन्नु यो छ कि बाबाले ठीक बाटो नै लिनुभयो। अन्यथा श्री दासगणूले यो अमूल्य शिक्षा त्यो गरीब नोकर्नी र उसको सारीद्वारा कसरी प्राप्त गर्थे जसको रचना स्वयं साईले नै गर्नु भएथ्यो।

ईशोपनिषद्को शिक्षा

ईशोपनिषद्को मुख्य देन नीतिशास्त्र सम्बन्धी उपदेश हो। खुशीको कुरा यो छ कि यो उपनिषद्को नीति खास रूपले आध्यात्मिक विषयहरूमा आधारित छ, जुन यसमा बृहत् रूपले वर्णन गरिएको छ। उपनिषद्को प्रारम्भ नै सम्पूर्ण बस्तुहरू ईश्वरबाट नै ओतप्रोत (ब्याप्त) छन् भन्ने यही कुराबाट भएको छ।

यो आत्मविषयक स्थितिको पनि एक उप-सिद्धान्त हो। अनि जो नीति सम्बन्धी उपदेश यसबाट ग्रहण गर्न योग्य छ, त्यो यो हो कि जे जति ईश (परमेश्वर) को कृपाबाट प्राप्त छ त्यसमा नै आनन्द मान्नु पर्छ। साथै जो दृढ भावना राख्नुपर्छ कि ईश्वर मात्र सर्वशक्तिमान् हो र त्यसैले जे जति उसले दिएको छ, त्यही नै हाम्रो लागि उपयुक्त छ। त्यसमा जो कुरा पनि स्वाभाविक रूपले वर्णन गरिएको छ कि अर्काको धनप्रति उठ्ने तृष्णाको प्रवृतिलाई रोक्नुपर्छ। सारांश यो हो कि आफूसँग जे पति छ त्यसैमा यही ईश्वरको इच्छा हो भनी सन्तुष्ट रहनु।

चरित्र सम्बन्धी दोश्रो उपेदश यो हो कि आफ्नो कर्तव्यलाई विशेष गरेर शास्त्रमा उल्लेख गरिएका कर्महरूलाई ईश्वरको इच्छा संझेर जीवन बिताउनुपर्छ। यस विषयमा उपनिषद्को भनाइ छ कि आलस्यबाट आत्माको पतन हुन जान्छ। फलको आशा नराखिकन कर्म गर्दै जीवन बिताउनेले नै अकर्मण्यताको आदर्श प्राप्त गर्न सक्दछ। अन्त्यमा भनिएको छ कि जो व्यक्ति सबै प्राणीहरूलाई आफ्नै आत्मस्वरूप सम्झन्छ तथा जसलाई सम्पूर्ण प्राणी र पदार्थहरू आत्मस्वरूप भैसेकेका छन् त्यसलाई मोह कसरी उत्पन्न हुन सक्छ? यस्तो व्यक्तिलाई दुःखको कुनै कारण हुन सक्दैन। सबै प्राणीहरूमा आत्मदर्शन गर्न नसक्नाको कारणले भिन्न-भिन्न प्रकारका शोक, मोह र दुःखको वृद्धि हुन जान्छ। जसको लागि सबै वस्तुहरू आत्मस्वरूप बन्न गएका छन्, त्या व्यक्ति अरू सामान्य मान्छेहरूको छिद्रान्वेषण (छिद्र खोज्ने काम) किन गर्न लाग्छ र ?

श्री सद्गुरू साईनाथमा अर्पणहोस्।
मंगल होओस्।।